

Před právě padesáti lety probíhala v semináři profesora Antonína Václavíka interní diskuse o obsahu pojmů *materiální*, *duchovní* a *sociální* kultury, během níž docházelo mezi účastníky až k poněkud vyhoceným neshodám o tom, do které z těchto tří kategorií náležejí rozmanité konkrétní elementy lidové kultury. Šlo tehdy například o lidový kroj, hlavně sváteční a obřadní, který svou hmotnou povahou spadá do materiální kultury, výzdobou a estetickým působením do duchovní kultury a funkcí do sociální kultury. Názorová shoda byla předem vyloučena a nakonec u většiny přítomných vyvstala pochybnost o oprávněnosti mechanického třídění jevů lidové kultury nezařaditelných do jakékoli předem stanovené šablony pojmových skupin. Vzpomínky na toto sofistické klání se mi vtírají do myslí v souvislosti s výzvou redakce Národopisné revue, abych se pokusil stručně a srozumitelně zvládnout sýsfický úkol: vyloužit obsah pojmu duchovní kultury a stanovit jeho místo v národopisné terminologii.

O *duchovní kultuře* je řeč zpravidla v protikladu k jiným, „neduchovním“ složkám lidové kultury. Děje se tak při jejím členění na dvě, popřípadě na tři základní kategorie. Günter Wiegelmann seznal, že počátky podvojného členění lidové kultury lze spatřovat už v náhledech bratří Jacoba a Wilhelma Grimmových v letech 1808-1811 a v oddělování „božského řádu světa“ od „materiálního vývoje řízeného přírodními zákony hospodářského života.“ V tom prý nacházíme dělení kultury spočívající ve dvou od základu rozdílných zákonitostech, dělení, které bylo živeno sporem mezi idealistickými a materialistickými školami filozofie 19. století. Zpravidla stály proti sobě dva pojmy: kultury materiální, popř. *věcné* (Sachkultur), a kultury duchovní, v německém prostředí zvané též *orální*. Podle Wiegelmanna však platilo toto rozhraničení jen pro konkrétní objekty a pomíjelo děje, např. bydlení, práci, vyprávění. Okolnost, zda je kulturní statek zhotoven z materiálu, se mu ale jeví jako jedna z mnohých a nikoli právě ústředních.¹ Tu lze však namítnout, že leckteré systematiky hmotné kultury přece jen počítají s pracovními procesy jako neoddělitelným činitelem při získávání a zpracovávání surovin k jejich mnohostrannému využití a přihlížejí např. i ke způsobu života tvůrců hmotných statků, k nakládání a obchodování s jejich produkty.

Obdobně jako v Německu se na možnost členění lidové kultury nahlíželo i v jiných zemích, např. ve Francii, kde Jean Poirier odlišil studium hmotné kultury (*cultures matérielles*), které bylo věnováno především technologiím, od studia ostat-

ní, „nemateriální kultury“ (*culture non matérielle*),² označované též jako duchovní (*culture spirituelle*).

Zatímco Karel Chotek zastával názor, že jeho definice („Národopis je věda, jež popisuje a vykládá lidovou kulturu, a to jak po stránce kultury hmotné, tak i po stránce kultury duševní“) vystihuje kulturu hmotnou a duchovní,³ Václavík se stavěl za tripartiční dělení lidové kultury na materiální, duchovní a sociální, a to i přesto, že si byl vědom relativity všech tří adjektiv vztahujících se k pudovému pojetí kultury. Ve třicátých letech dlouhodobě pobýval v Polsku a natrvalo ho ovlivnily názory Stanislawa Poniatowského a Kazimierza Moszyńskiego. Od té doby používal ve svých pracích takřka důsledně některé polonismy, mj. *duchová* kultura, což ještě na sklonku života zdůvodňoval tím, že lidové výtvarné umění, v němž „se uplatňují prvky lidové vědního, věrského i estetického rázu, spadá jednak do oblasti duchové (duchové je vše, co je produktem myšlení, za duchovní označují jevy vzniklé jen v oblasti církevních organizací), jednak do oblasti sociální,⁴ a v padesátých letech ještě podepřel svoji tezi - zřejmě na radu vědeckého redaktora svého díla Karla Fojtíka - citátem z bible stalinistické estetiky A. A. Ždanova, že „duchové bohatství našich lidí není méně důležité než bohatství hmotné.“⁵ Knižní výraz *duchový* jako přídavné jméno k substantivu *duch* zná i čeština ve významu duchovní, duševní (opak tělesný, hmotný), vztahující se k duchu, a zastaralé sousloví *vědy duchové* chápe jako duchovní, ale rozlišuje též náboženský, církevní, kněžský; duchovní píseň.⁶

Na mnohoznačnost pojmů materiální, duchovní a společenské kultury upozorňoval mezi jinými také Kazimierz Moszyński. Označení části kultury jako duchovní připisoval však ještě další vadu: všechna kultura je totiž duchovní, nelze si představit kulturní výtvor, který by nebyl v jistém smyslu duchovní.⁷ Někteří polští badatelé pojem duchovní kultury odmítli a nahradili jej podle jeho mínění ještě horším: kultura *umysłowa*, tj. rozumová, duševní. Byl to především Jan Stanisław Bystron,⁸ který pod tímto souslovím rozuměl literaturu (písň, básně, podání a legendy, komickou tvorbu, divadlo, drobné žánry a nové formy tvořivosti), výtvarné umění (zdobnost, malířství, dřevoryty, řezbu), hudbu, čáry a věšty, větštění, věření, vědění a léčitelství, pod souslovím *kultura społeczna*, tedy společenská, pojímal rodinné a výroční obřady, hospodářské i domácí, společenské, náboženské a právní obyčeje; jevy materiální kultury (tělesná kultura, oděv, typy osad, stavitel-

ství, nářadí, získávání surovin, potraviny, nápoje a pochutiny) jsou v jeho terminologii *kultura technická*, tj. technická. Tato koncepce obráží jeho zaměření literárněvědné a folkloristické, nijak ovšem nezvyšuje systematizaci předmětu národopisného studia. Naproti tomu Moszyński zůstával u vžitých termínů, protože shledal, že za ně nelze dosadit lepší. Do duchovní kultury zahrmoval jevy související s psychologickým životem lidstva a mající význam především pro uspokojování duchovních potřeb člověka.⁹ Svě přesvědčení naplnil už dříve následujícím obsahem: věda (kosmografie a geografie, meteorologie, vědomosti o živé přírodě, orientace v jevech psychologického života, znalosti matematické a míry, medicína), náboženský život (kult, magie, péstování extáze, věštění, projevy víry, demonologie), umění (estetická vnímavost lidu, kosmetika, výtvarné umění, divadlo, tanec, hudba, ústní literatura), jakož i onomastika a symbolika znaků. Zatímco poměrně ustálený pojem materiální kultury našel i mimo národopis přijatelné interdisciplinární uplatnění zejména v historických oborech, v nichž figuruje i v názvech některých institucí, časopisů i souborných děl,¹⁰ rozkolísaný pojem kultury duchovní, zvané nepřilíhli případně také *intelektuální* či *mentální*, namnoze splyvá s pojmem kultury sociální a ztrácí své opodstatnění. Mnozí autoři syntéz z téže doby neusilovali o členění jevů lidové kultury do velkých kategorií a pojednali o nich v nepřetržité posloupnosti od způsobu obživy a hospodaření přes odvrácení a tělesnou péči, bydlení až k rodinnému a společenskému životu, do něhož byl zahrnut i duchovní život a hudební i taneční folklor, a nakonec k výročním rituálům a lidové víře.¹¹ Zarpuštělé členění jevů do ohraničených kategorií odvádí od možnosti, ba nutnosti pojímat lidovou kulturu se všemi vztahy a souvislostmi, jež ji umožňují vnímat a interpretovat jako integrální, byť bohatě diferencovaný fenomén.

Některé současné snahy o vysvětlení pojmu duchovní kultury vyznívají nápadně skepticky a vyústíjí převážně v odmítavý postoj k jeho užívání. Emília Horváthová, která vyslovila mínění, že duchovní kultura je souhm složek globální kultury, jež nejvíc uspokojují duchovní potřeby člověka, rozšířila obsah pojmu duchovní kultura o jevy sociální kultury (zvyky, obřady), též o produkci a užívání materiálních hodnot, v širším pojetí pak ještě o problematiku manželství, rodiny a příbuzenství, otázky společenských vztahů i společenství vymezených z různých aspektů, připsala-li současně možnost zcela upustit od souhmného označení jevů této povahy a používat členění podle jednotlivých sémantických segmentů.¹² Polská socioložka Anna Kłoskowska usoudila, že duchovní kultura je sice jeden ze základních pojmů klasifikace a systematizace lidové

kultury, avšak lze jej užívat pouze pod podmínkou, že nebude budít pochybnosti; pokud by však měl vyvolávat nedorozumění, je lépe na něj rezignovat.¹³ Také Zofia Staszczak, podle níž do duchovní kultury spadají všechny výtvořiny lidského vědomí (víry, vědění, exprese), soudí, že jde o pojem z klamavě terminologické konvence.¹⁴ Převažuje tedy přesvědčení, že bezbřehé pojmání tohoto difúzního termínu vede k jeho znehodnocení, ztrátě sdělnosti a závažnosti, takže by bylo třeba jej co nejdříve opustit. Při odmítání některého z pojmů podvojného i trojnásobného členění se však celá konstrukce systematizace lidové kultury hroutlí a stěžší může být nahrazena obecně přijatelnějším řešením. Nezbyvá, než ji trpět, aplikovat ji nedogmaticky a nakládat s ní jako s pouhou orientační pomůckou, nikoli jako s nástrojem k přitěsňování hlavy podle klobouku.

Poznámky

1. G. Wiegmann: „Materielle“ und „geistige“ Kultur. Zu den Gliederungsprinzipien der Volkskunde. *Ethnologia Europaea* 4, 1970, s.187-193. Srov. též K. - S. Kramer: „Materielle“ und „geistige“ Kultur. *Bayerisches Jahrbuch für Volkskunde* 1969, s.80-84, a G.Wiegmann: *Diskussion zu den Gliederungskriterien*. In: Theoretische Konzepte der Europäischen Ethnologie. Münster² 1995, s.36-39.
2. In: *Ethnologie générale*. Paris 1968, s.560-562.
3. K. Chotek: *O povaze a významu kultury československého lidu*. In: *Československá vlastivěda 2*. Člověk. Praha 1933, s.294.
4. A. Václavík: *Výroční obýjeje a lidové umění*. Praha 1959, s.16-17.
5. A. A. Ždanov: *O umění*. Praha 1950. Citované místo však není na s.96, nýbrž na s.57, je výtřeno z ideologického kontextu, kterým Ždanov v roce 1947 ostře kritizoval leningradský městský výbor strany za podceňování významu ideové výchovné práce, což vedlo k tomu, že „v sadech a zahradách leningradské literatury“ se mohl procházet Michail Michailovič Zoščenko, který byl „propagátorem darmošlapství a vulgárnosti, bezcharakterním, nesvědomitým literárním darebákem“ (tamtéž s.22-23); nadto citát neobsahuje výraz *duchový*, nýbrž *duchovní*.
6. *Slovník spisovného jazyka českého 1*. Praha 1989, s.422.
7. K. Moszyński: *Człowiek. Wstęp do etnografii powszechniej i etnologii*. Wrocław - Kraków - Warszawa 1958, s.18-19.
8. J. St. Bystron: *Etnografia Polski*. S.I. 1947, IV. Kultura umysłowa.
9. K. Moszyński: *Kultura ludowa Słowian 2/1-2*. Kraków 1934 a 1939.
10. Např. Institut Historii Kultury Materialnej PAN a jeho orgán Kwartalnik Historii Kultury Materialnej; J. Petráň: *Dějiny hmotné kultury (I/1-2*, Praha 1985, II/1-2 Praha 1995-1998). Účelné a užitečné může být členění lidové kultury, hlavně hmotné, v muzejní dokumentaci, avšak ani v této oblasti není jeho aplikace jednoznačná; plyne to např. z odlišného pojetí obsahu společenské kultury, když se do ní řadí takřka všechna odvětví duchovní kultury s výjimkou lidového umění (výtvarného, hudebního, tanečního a slovesného), jež se z něho vyčleňuje jako samostatná kategorie. Viz L. Kunz: *Nástin dokumentační práce v etnografii a folkloristice*. Slovenský národopis 1, 1953, s.201-252).
11. Např. D. Zelenin: *Russische (Ostslavische) Volkskunde*. Berlin und Leipzig 1927.
12. In: *Encyklopédia ľudovej kultúry Slovenska 1*. Bratislava 1995, s.112-113.
13. A. Kłoskowska: *Socjologia kultury*. Warszawa 1981, s.112-113.
14. *Słownik etnologiczny. Terminy ogólne*. Warszawa - Poznań 1987, s.193-194.